

<https://doi.org/10.18778/0208-6069.102.17>

Maria Zabłocka*

 <https://orcid.org/0000-0002-8673-8609>

Jan Zabłocki**

 <https://orcid.org/0000-0001-5956-9339>

FRANCISZEK MACIEJOWSKI O USTAWIE XII TABLIC

Streszczenie. W pierwszym napisanym w języku polskim podręczniku prawa rzymskiego *Zasady prawa rzymskiego pospolitego* [tzn. cywilnego] *podług Instytucji Justyniańskich wraz z krótkim wywodem dziejowego rozwoju prawodawstwa rzymskiego* Franciszek Maciejowski zacytował kilka przepisów Ustawy XII Tablic, ale ich nie przetłumaczył. Nie wszystkie przytoczone przez niego przepisy pochodzą z palingenezji Gothofredusa, jak podaje autor, ale z wcześniejszej próby usystematyzowania tego źródła, czyli z pracy Oldendorpa, czego autor nie zauważa.

Słowa kluczowe: Franciszek Maciejowski, Ustawa XII Tablic, rekonstrukcja, tłumaczenie Ustawy XII Tablic, Gothofredus

FRANCISZEK MACIEJOWSKI ON THE LAW OF THE XII TABLES

Abstract. In the first textbook on Roman law published in Polish language, *The Principles of Roman Common Law* [i.e. Civil Law] *based on the Institutions of Justinian*, containing also a brief excursus on the historical development of Roman legislation, Franciszek Maciejowski quoted several provisions of the Law of the Twelve Tables, without however providing their translation. Not all the provisions quoted by him came from Gothofredus' Palingenesis, as declared by the author, but some of them originated from an earlier work constituting an attempt to systematise the work of Decemvirs, i.e. Oldendorp's work, which passed unnoticed by Maciejowski.

Keywords: Franciszek Maciejowski, Law of the XII Tables, Reconstructions, Translation of the Law of the XII Tables, Gothofredus

Jednym z tematów publikacji naukowych dr. Ireneusza Jakubowskiego był spór prowadzony przez prawników i historyków w okresie Oświecenia o przydatność prawa rzymskiego. Dyskutanci odnosili się do różnych kwestii, m.in.

* Uniwersytet Warszawski, Wydział Prawa i Administracji, Katedra Prawa Rzymskiego i Antycznego, zabloczy@interia.pl

** Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Wydział Prawa i Administracji, Instytut Nauk Prawnych, Katedra Prawa Rzymskiego, zabloczy@interia.pl

rozważali, jakie znaczenie dla potomnych ma Ustawa XII Tablic – jedno z najważniejszych, naszym zdaniem, źródeł prawa rzymskiego. Dlatego też chcielibyśmy poświęcić pamięci dr. Ireneusza Jakubowskiego kilka słów na temat rozumienia tego pomnika prawa w XIX w.

Obecnie proces legislacji trwa często krótko, znacznie za krótko. Czasami dochodzi do przeprowadzenia procedury przez sejm w ciągu jednej doby. Zdarza się nawet, że ustawy nowelizowane są po kilku miesiącach, czy nawet kilku tygodniach. Na szczęście w historii nie zawsze tak było. Jednym z najtrwalszych źródeł prawa – oprócz Biblii, która stanowiła źródło prawa nie tylko w starożytności, ale i nadal jest podstawą norm religii chrześcijańskiej, a nakazy i zakazy przekazane w tablicach Mojżeszowych mają wieczną trwałość – jest Ustawa XII Tablic (Zabłocka, Zabłocki 2013, 6). Ustawa formalnie nigdy nie została uchylona (Kuryłowicz 2013, 61) i po dziś stanowi intelektualną inspirację dla badaczy starożytności.

Decemwirowie, spisując prawo zwyczajowe, nie nadali prawdopodobnie nazwy swemu dziełu. Ze źródeł wynika, że każdy przepis umieszczony na dwunastu tablicach był traktowany jako odrębna ustawa (*lex*). Stąd też można spotkać (np. u Pomponiusa – D. 1,2,2,4) określenie dzieła decemwirów mianem *leges duodecim tabularum* (tak współcześnie Guarino 1991, 227). Inni starożytni autorzy (np. Labeo – Gell. 1,12,18; 20,1,13; D. 50,16,233) pisali komentarze do XII tablic – *ad XII tabulas libri (commentarii)*. Takie określenie, z pominięciem słowa *lex* czy *leges*, jest przyjęte przez niektórych badaczy, zwłaszcza włoskich (Morgese 1981, 109–111). Jednakże już w starożytności zaczęto traktować łącznie wszystkie przepisy zawarte w XII Tablicach, obdarzając je – jak czyni to Gaius w swym komentarzu (por. np. D. 1,2,1; 2,4,18), a także Ulpian (por. D. 9,4,2,1; 37,14,11), Paulus (por. D. 10,2,25,9 i 13) czy *Instytucje justyniańskie* (por. np. I. 1,17,pr.; 2,1,29) – nazwą *lex duodecim tabularum*. Wzorem Gaiusa współcześnie też dominuje tendencja określania dzieła decemwirów Ustawą XII Tablic (*lex duodecim tabularum*).

Trzy fundamentalne pojęcia: własność prywatna, dziedziczenie testamentowe oraz rozgraniczenie praw rzeczowych i zobowiązań, wykształcone w prawie rzymskim i ujęte w przepisy prawne w Ustawie XII Tablic, stanowią podstawę prawa cywilnego po dzień dzisiejszy, a prac poświęconych tej ustawie w całości czy w obszernych partiach nie da się zliczyć. Samo zestawienie tłumaczeń na różne języki (wraz z bibliografią) zajmuje Diliberto ponad 200 stron (Diliberto 2001).

W pierwszym napisanym w języku polskim podręczniku prawa rzymskiego *Zasady prawa rzymskiego pospolitego [tzn. cywilnego] podług Instytucyj Justyniańskich wraz z krótkim wywodem dziejowego rozwoju prawodawstwa rzymskiego* Franciszek Maciejowski chyba nie docenił wartości XII Tablic. Maciejowski, jeden z wykładowców prawa rzymskiego w Szkole Głównej w Warszawie, bardziej był karnistą niż romanistą, o czym świadczy mianowanie go na adiunkta prawa kryminalnego oraz prawa rzymskiego (Borowski 1937, 50) oraz wykaz

jego publikacji (Borowski 1937, 271). Na polu romanistyki przeszedł do historii jako autor pierwszego napisanego w języku polskim podręcznika prawa rzymskiego. Podręcznik ten, wzorowany na dziele jego stryja, Wacława Aleksandra Maciejowskiego, profesora prawa rzymskiego i prawoznawstwa w Uniwersytecie Warszawskim (Bardach 1971, 65, 90–116) i na podręcznikach niemieckich, został oceniony przez Jana Kodrębskiego (Kodrębski 1990, 197–199). Dość krytycznie odnosi się on do tej pracy, pisząc:

Podręcznik jest niewątpliwie przestarzały, ma on więcej wspólnego z osiemnastowiecznymi antykwarystami niż współczesną Maciejowskiemu nauką, posiada jednak spore zalety dydaktyczne i mógł dawać studentom dobrą znajomość dogmatyczną prawa rzymskiego. Franciszek Maciejowski z pewnością był uczonym dużo mniejszej miary niż jego stryj tym niemniej jako romanista zasługuje na uznanie. (Kodrębski 1990, 199)

Obszerna część tomu pierwszego (Maciejowski 1865, 38–186) poświęcona jest części historycznej, w której Maciejowski przedstawia kolejne okresy rozwoju państwa i prawa będące połączeniem elementów historyzmu z idealizmem heglowskim. Autor nie cytuje (poza powołaniem podręczników Sz wajnica i Iheringa) żadnej literatury, a za najwyższy autorytet romanistyczny uznaje przestarzałe dzieło Heinecciusa sprzed stu lat (Kodrębski 1990, 198). Wyróżniając drugi okres w rozwoju historii *Od ustaw XII tablic do końca Rzeczypospolitej, czyli od r. 302 do końca siódmego stulecia od założenia Rzymu*, przedstawia on historię powstania i bardzo skrótowo treść XII tablic. Maciejowski pisze:

Dziesięćmężowie, aczkolwiek z rodowych po większej części i z przychylnych sobie obywateli ludowych wybrani, wywiązali się świetnie z włożonego na nich obowiązku prawodawczego; ułożyli prawa w pewnym porządku, które wryto na 12-tu tablicach jak się wydaje dębowych, a może i miedzianych, z wielką radością i uwielbieniem przez cały naród przyjęte zostały. (...) Niedługo potem, bo w roku 364 od założenia Rzymu, podczas napadu Gallów na Rzym, wraz z miastem spalonym, owe dwanaście tablic zginąć miały; i znowu przywrócone, powtórnie na miedzi wryte, na rynku miasta do użytku powszechnego wystawione. Za Cyncerona uczono młodzież na pamięć całego zbioru tych ustaw; bowiem je uważano za źródło dalszego rozwoju prawodawczego. (...) Zbyt stare to prawodawstwo, dla nas zapewne nie przyniosłoby powszechnego użytku: jest tylko pomnikiem dziejowym prawodawstwa, użytecznym dla głęboko zapuszczających się w dziedzinę nauki prawnej. Dla tego też uczeni prawnicy starali się zebrać ułamki tego prawa z różnorodnych dzieł rzymskich pisarzy. (Maciejowski 1865, 56–57)

Przez Maciejowskiego wymienieni zostali tu tylko Baudouin, Hofman, Marsilius i Antonius Augustinus (Maciejowski 1865, 57 nt.1). Autor nie wspomina o innych badaczach, którzy starali się odtworzyć dzieło Decemwirów (Ferrary 2005, 511–521), a zwłaszcza nie powołuje Oldendorpa, którego pracę, jak wynika z dalszej treści podręcznika, musiał znać. Następnie stwierdza, że

Największą w tej mierze uczynił przysługę Jakób Godofred (*Jacobus Godofredus*), zebrawszy co się dało z nadzwyczajną pilnością i wydałszy w Genewie w r. 1653. Układ ten zamieszczony jest także w dziele Dyonizego Godofreda, ojca Jakóbowego, *Corpus juris civilis Romani*. (...) W wielkiem poszanowaniu było to prawo u Rzymian. Cyncero oddaje mu przesadzone

pochwały, kładąc je wyżej nad dzieła filozoficzne; również i Tacyt, a Liwiusz uważa je za źródło praw rzymskich, *fons universi publici privatiq[ue] juris*. Obejmowało bowiem w sobie różnorodne ustawy, tak zarządzające stosunki władzy, religii i rządu, prawo rządowe i karne, jako też dotyczące stosunków obywateli między sobą; prawo pospolite i postępowanie sądowe. (...) Krótko a zwięźle skreślone w tem prawie ustawy w mowie rzymskiej, zwłaszcza pierwotnie ubogiej, potrzebowały tłumaczeń, wyjaśnień znaczenia prawnego. (...) Mowa rzymska, chociaż później już wykształcona i nader zwięzła, nierównie jest uboższą od naszej w ogólności obfitej słowiańskiej, a w szczególności polskiej. (Maciejowski 1865, 57)

Aby udowodnić swoje stwierdzenia, pisze dalej:

Przytaczamy tu z układu Godofreda kilka takich ustaw dla przykładu:

O czci Boskiej: Ad Deos adeunto caste. Pietatem adhibento, opes amovento. Qui secus faxit, Deus ipse vindex erit.

O świętokractwie: Sacrum sacrove comendatum qui clepserit (to jest sustulerit) repseritque, parricida esto.

O krzywoprzysięstwie: Perjurii poena divina, exitium: humana, dedecus.

Co do opieki nad małoletnimi: Paterfamilias uti legasset super pecuniae, tutelaeve suae rei, ita jus esto. Ad si intestato moritur, cui heres non escit, agnatus proximus tutelam nancitor. Pierwszy ustęp, odnosi się także do rozporządzeń testamentowych.

Co do dziedziczenia beztestamentowego: Ast si intestato moritur, cui suus heres non escit, adgnatus proximus familiam habeto. Si adgnatus non escit, gentiles familiam habento.

Umowa zawarta: Cum nexum faciet mancipiumque, uti lingua nuncupassit, ita jus esto.

Co do przedawnienia: Usus auctoritas fundi, biennium caeterarum rerum annuus esto.

Odwet: Si membrum rupit, ni cum eo pacit, talio esto.

Wezwanie przed sąd: Si in jus vocet atque eat, si calvitur pedemque struit, mamum endo jacito. (Maciejowski 1865, 58)

Podsumowując, stwierdza: „Wszakże wszystkich ustaw terażniejsi uczeni zebrać nie byli w możności: niewiadomo w jakim porządku były ułożone, a mowa zebranych ułamków zapewne już odmienna, więcej wykształcona i ogładzona od ówczesnej” (Maciejowski 1865, 59).

Zostawiając filologom osąd co do „ubogiego” języka Rzymian, chcielibyśmy zająć się oceną wiadomości podanych przez Maciejowskiego z punktu widzenia romanisty. Po pierwsze Maciejowski nie zauważa, że największą zasługą Gothofredusa była nie liczba zebranych fragmentów, ale to, że jako pierwszy zwrócił on uwagę na te wskazówki, które do dziś służą badaczom starającym się zrekonstruować zbiór Decemwirów. W *Praefatio ad Lectorem* (Gothofredus 1744, 11–22), w podtytule *Probatio ordinis XII Tabularum* (Gothofredus 1744, 18–22) przedstawił on zasady, którymi się kierował przy dokonywaniu swojej rekonstrukcji. Stwierdza tam, że przy porządkowaniu fragmentów Ustawy XII Tablic nie kierował się jednym tylko kryterium: *non unam neque simplicem mihi via muni vi*. Przede wszystkim skrzętnie zgromadził wszystkie starożytne świadectwa, które ocalały. Następnie starannie uporządkował fragmenty pracy Gaiusa *ad XII. tabulas*. Wybrał też świadectwa pewne, potwierdzające porządek Ustawy (Zabłocka 1998, 157).

1. Zwrócił on uwagę na utwór Ausoniusa zamieszony jako dodatek do IV tomu *Corpus Iuris Civilis* zatytułowany *Fragmenta Veteris Iuris Romani: hoc est Legis XII Tabularum, ex variis authoribus collecta* (Zabłocka 2010, 505), gdzie na początku znajdują się słowa:

*ius triplex, tabulae quod ter sanxere quaternae:
sacrum, privatum et populi commune quod usquam est.*

2. Zgodnie ze słowami Cyncerona pierwsza tablica miała się zaczynać od słów: SI IN IUS VOCANDO

3. Jak twierdził Ateius Capito, druga tablica ukazywała porządek *de Judiciis*. Ponadto – zdaniem Godofredusa – druga tablica mówiła też o kradzieży

4. Czwarta tablica traktowała *de Jure Patrio*

5. Za Cynceronek Godofredus stwierdza, że 10 tablica zawierała *de Jure Sacro*.

Z powyższych ustaleń wynika, że nie tylko prawo prywatne, ale także publiczne poprzedzało prawo sakralne (Zabłocka 1998, 159).

Biorąc pod uwagę powyższe, a nadto komentarz Gaiusa *ad legem duodecim tabularum*, i zakładając, że każda z 6 ksiąg komentarza zawierała uwagi do dwóch kolejnych tablic, Godofredus zaproponował następującą kolejność tablic (Godofredus 1744, 2):

SYNOPSIS ET OECONOMIA

XII. TABULARUM

I. De Jure PRIVATO.

De In IUS VOCANDO.	TAB. I.	
De JUDICIIS & de FURTIS.	TAB. II.	SUP –
De REBUS CREDITIS.	TAB. III.	PLEMENTUM
De Jure PATRIO, & CONNUBII.	TAB. IV.	harum Tabularum. XIma.
De Jure HEREDITATUM & TUTELARUM.	TAB. V.	
De Jure DOMINII & POSSESSIONIS.	TAB. VI.	
De DELICTIS.	TAB. VII.	SUP-
De Jure PRAEDIATORIO, id est, de juribus praediorum.	TAB. VIII.	PLEMENTUM harum Tabularum. XIIma.

II. De Jure PUBLICO.

TAB. IX.

III. De Jure SACRO.

TAB. X.

Pomijając uwagi Maciejowskiego dotyczące kolejności powoływanych fragmentów, bo ta kwestia jest do dziś dyskusyjna (Guarino 1991, 229), należy przede wszystkim zauważyć, że wprowadza on czytelnika częściowo w błąd, kiedy podaje, że cytowane fragmenty zaczerpnął z pracy Godofredusa. W rzeczywistości fragmenty *O czci Boskiej, O świętokradztwie, O krzywoprzysięstwie* pochodzą nie od Godofredusa, a z pracy *Leges Divinae Tabularum Decem* Oldendorpa (Oldendorp 1559, 8–16), który po przedstawieniu tablic Mojżeszowych (i zaopatrzeniu

każdego z przykazań krótkim komentarzem i zestawieniem reguł prawa, które – jego zdaniem – odnoszą się do poszczególnych przykazań (Zabłocka 2009, 139–141) przystąpił do omawiania *leges duodecim tabularum*.

Zebrane fragmenty zbioru Decemwirów ułożył Oldendorp w XII częściach-tytułach mających obrazować XII tablic. Nawiązanie do systematyki Ustawy XII Tablic było czysto formalne, gdyż w rzeczywistości fragmenty zostały ułożone według cyceroniańskich *de legibus*, które stanowiły dla niego wzór. Zgodnie z tą systematyką w tytule I zajął się sprawami związanymi z kultem bogów, ochroną miejsc poświęconych, obchodzeniem różnych świąt, omówieniem rodzajów i funkcji kapłanów rzymskich, *sacrilegium*, *periurium* i innymi naruszeniami prawa bożego, a także przepisami związanymi z obrzędami pogrzebowymi. Tytuł odnoszący się do *ius sacrum* został podzielony na podczęści zwane *caput* (Zabłocka 1998, 141). I właśnie w *caput* I Oldendorpa zatytułowanym *De culto deorum* (Oldendorp 1559, 16–33) znajdują się zacytowane przez Maciejowskiego przepisy o czci Bożej. Natomiast przepisy o świętokradztwie i krzywoprzysięstwie zostały przez niego zaczerpnięte z *caput* VIII – *De sacrilegio, periurio, incestu* dzieła Oldendorpa i stanowią fragment 2 i 4 źródeł tam umieszczonych.

Omawiane powyżej przepisy nie znalazły się w palingenezji Gothofredusa, który jedynie w X tablicy umieścił fragmenty odnoszące się do pogrzebów, które Rzymianie uważali za *ius sacrum*.

Maciejowski w swym podręczniku prawa rzymskiego, pierwszym – jak już zostało podkreślone – napisanym w języku polskim, fragmenty dotyczące Ustawy XII Tablic zacytował po łacinie; nie pokusił się o ich przetłumaczenie, czy to ze względu na archaiczny język, czy to, jego zdaniem – znikome znaczenie tego najstarszego spisanego źródła prawa rzymskiego.

Pierwszego przekładu dzieła Decemwirów na język polski w okresie międzywojennym, poza krótkimi fragmentami zamieszczanymi w podręcznikach (Szczygielski 2020, 154), dokonał dopiero Hillbricht (Hillbricht 1921, 163–168), który zebrał i przetłumaczył 54 fragmenty, jednak w kolejności odbiegającej od palingenezji Gothofredusa.

Franciszek Maciejowski był dobrym dydaktykiem dogmatykiem, ale niezbyt wiarygodnym historykiem, o czym świadczą jego uwagi dotyczące Ustawy XII Tablic.

BIBLIOGRAFIA

- Bardach, Juliusz. 1971. *Wacław Aleksander Maciejowski i jego współczesni*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Borowski, Stanisław. 1937. *Szkoła Główna Warszawska 1862–1869. Wydział Prawa i Administracji*. Warszawa: Wydawnictwo Kasy im. Mianowskiego – Instytut Popierania Nauki.

- Diliberto, Oliviero. 2001. *Bibliografia ragionata delle edizioni a stampa della legge delle XII tavole (secoli XVI–XX)*. Roma: Robin Edizioni.
- Everardi, Ottonis. 1744. *Thesaurus Juris Romani*. Tomus III. Basileae: Impensis Joh. Ludovici Brandmulleri.
- Ferrary, Jean-Louis. 2005. „Saggio di storia della palingenesi delle Dodici Tavole”. W *Le Dodici Tavole. Dai Decemviri agli Umnisti*. Red. Michel Humbert. 503–556. Pavia: Pavia University Press nella collana Pubblicazioni del CEDANT.
- Gothofredus, Jacobus. 1616. *Fragmenta XII. Tabularum suis nunc primum tabulis restituta, probationibus, notis et indice munita*. Heidelberg.
- Guarino, Antonio. 1991. „Una palingenesi delle XII Tavole?” *Index* 19: 225–232.
- Hillbricht, Wiktor. 1921. „Ustawa XII tablic”. W *Wypisy historyczne do nauki dziejów starożytnych*. Red. Bronisław Gebert, Gizela Gebertowa. 163–168. Lwów–Warszawa: Książnica Atlas.
- Kodreński, Jan. 1990. *Prawo rzymskie w Polsce XIX wieku*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Kuryłowicz, Marek. 2013. *Prawo rzymskie. Historia, tradycja, współczesność*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Maciejowski, Franciszek. 1865. *Zasady prawa rzymskiego pospolitego podług Instytucyj Justyniańskich wraz z krótkim wywodem dziejowego rozwoju prawodawstwa rzymskiego*. Tom 1. Warszawa: Nakładem Księgarzy Gustawa Gutweina i Jana Breslauera.
- Morgese, Silvana. 1981. „Appunti su Gaio *ad legem duodecim tabularum*”. W *Il modello di Gaio nella formazione del giurista. Atti del Convegno Torinese 4–5 Maggio 1978 in onore del Prof. Silvio Romano*. 109–127. Milano: Giuffrè.
- Oldendorpius, Ioannes. 1539. *Εἰσαγωγή juris naturalis sive elementaria introductio juris naturae gentium et civilis*. Coloniae, excudebat Ioannes Gymnicus. W 1559. *Opera Ioannis Oldendorpii iurisconsulti: partim recens edita, partim diligenter ab eo recognita & à subditiciis quorundam adiectionibus vindicata: quorundam adiectionibus vindicata: quorum nomenclaturam sequens pagina monstrat*. Tom 1. 1–81. Basileae: Hervagius.
- Szczygielski, Krzysztof. 2020. *Prawa antyczne w piśmiennictwie polskim w latach 1900–1945*. Białystok: Wydawnictwo Temida 2.
- Zabłocka, Maria. 1998. *Ustawa XII Tablic. Rekonstrukcje doby Renesansu*. Warszawa: Wydawnictwo Liber.
- Zabłocka, Maria. 2003. „Regulae iuris Romani ad ‘Leges Divinarum Tabularum Decem’”. W *Roman Law as Formative of Modern Legal Systems. Studies in Honour of Wiesław Litewski*. Red. Janusz Sondel, Jarosław Reszczyński, Piotr Ściślicki. 289–298. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Zabłocka, Maria. 2009. „‘Ius sacrum’ w rekonstrukcji XII Tablic Oldendorpa”. W *Pro bono Reipublicae. Księga jubileuszowa Profesora Michała Pietrzaka*. Red. Paweł Borecki, Andrzej Czohara, Tadeusz J. Zieliński. 136–144. Warszawa: Wydawnictwo LexisNexis.
- Zabłocka, Maria. 2010. „Fragmenta Veteris Iuris Romani: hoc est Legis XII. Tabularum, ex variis authoribus collecta”. W *Studi in onore di Antonino Metro*. Red. Carmela Russo Ruggeri. Vol. 6. 501–512. Napoli: Giuffrè Editore.
- Zabłocka, Maria, Jan Zabłocki. 2013. *Ustawa XII tablic. Tekst – tłumaczenia – objaśnienia*. Wyd. 3. Warszawa: Wydawnictwo Liber.